

תוכן העניינים

7

פתח דבר

חלק א: בין חברה מגויסת למיליטריזם

- מזהות קולקטיבית לפוליטיקה של זהויות:
13 צה"ל והחברה הישראלית בעידן משתנה – אורי בן-אליעזר
- השותפות הצבאית-הפוליטית ותהליך השלום הישראלי-פלסטיני –
27 יורם פרי

חלק ב: צבא וזהות לאומית

- צה"ל בין זהות לאומית-ממלכתית לבין זהויות סקטוריאליות,
39 1948–2000 – משה ליסק
- הכיפה והכומתה: על זהויותיהם של חיילים מהמגזר הדתי-לאומי –
48 סטיוארט כהן

חלק ג: צבא ואקדמיה

- 63 צה"ל ותכניות הלימוד האקדמיות – אלון קדיש
- 68 צה"ל ומערכת ההשכלה הגבוהה – ארנון סופר
- 80 דיון

חלק ד: זיכרון ולאומיות

- 87 תמורות בזיכרון הקולקטיבי ובמיתוס הפוליטי – מיכאל פייגה
אנלוגיה היסטורית כמיתוס פוליטי: בין צלבנות לציונות –
93 דוד אוחנה
זיכרון, אוריינטליזם ועיצוב התודעה הישראלית –
102 אמנון רוזן קרקוצקין
124 דיון

חלק ה: השואה בשיח הציבורי

- 141 משיח פנימי לדיאלוג חברתי – חנה יבלונקה
בין ההווה הציבורית לפרטית: העתקת זיכרון השואה –
150 משה צוקרמן

חלק ו: היסטוריה, זיכרון וחינוך

- 161 היסטוריה, זיכרון וחינוך: ישראל 2003 – ישראל ברטל
עיצוב זיכרון העבר החרדי הקולקטיבי: ספרי לימוד להיסטוריה –
177 קימי קפלן
195 רשימת המשתתפים

פתח דבר

החברה הישראלית נתונה בתקופה של שינוי ומעבר, המעמתת – אך בה בעת גם מנסה למזג – בין התמקדות במישור הקולקטיבי והלאומי ובין התרכזות בהיבט האישי והאזרחי. עניין זה בא לידי ביטוי בדגש הולך וגובר, במחקר ובשיח הציבורי, בסוגיות הנוגעות ליחסי צבא וחברה, לעיצוב הזיכרון ההיסטורי ולגיבוש הזהות. עיצובו של הזיכרון הישראלי הקולקטיבי ומבנה צה"ל כארגון צבאי אך גם כמוסד לאומי וחברתי, וכן מעמדו של צה"ל בחברה הישראלית ותפקידיו המגוונים שחרגו מהתחום הביטחוני המצומצם, שיקפו במשך שנים את התפתחותה של החברה ואת תהליך בניין האומה. לכך תרמו בין היתר הוויית האיום הקיומי, שמקורה לא רק בנסיבות העימות הלאומי אלא גם בזיכרון הקיבוצי והפרטי, וכן הניסיון ליצירת תחושת לכידות, שייכות ושותפות גורל במסגרת גיבוש זהות לאומית ותודעה ישראלית. משמעותיה השונות של הזיקה בין הזיכרון, השירות הצבאי וחווית המלחמה ובין הרעיון הלאומי ועיצוב זהותה ודמותה של החברה, כמו גם סוגיית פירוק המסגרות והסמלים הלאומיים-הקולקטיביים והפיחות שחל במעמדם ובתפקידם, עמדו במוקד שתי סדרות דיונים בהשתתפות חוקרים ממדעי החברה והרוח, שנערכו במסגרת מרכז צ'ריק לתולדות הציונות, היישוב ומדינת ישראל באוניברסיטה העברית בירושלים בשנים תשס"ג–תשס"ד, ואשר הוקדשו לנושאים: 'צבא וחברה בישראל' ו'הזיכרון ההיסטורי והתודעה הישראלית'.

בחלק הראשון של הקובץ בוחן אורי בן-אליעזר את המעבר של ישראל מעידן ה'אומה במדים' – שבו שימש הצבא אמצעי מרכזי לכינון זהות קולקטיבית, לאומית והגמונית – לחברה מפרצלת המתאפיינת בריבוי זהויות. בן-אליעזר מתאר זאת כתהליך של מאבק בין 'חברה צבאית' ל'חברה אזרחית' לקביעת דמותה וזהותה של החברה, ובין השאר הוא מתייחס למעורבותו של צה"ל בקביעת סדר היום הלאומי. נושא אחרון זה עומד במוקד דיונו של יורם פרי, הבודק את היחסים בין הפיקוד הצבאי הבכיר והדרג המדיני במהלך שנות התשעים. פרי מציג את השותפות הצבאית-הפוליטית, ומתמקד במעורבות הדרג הצבאי במערכת הפוליטית ובקביעת מדיניות החוץ והביטחון של ישראל, על רקע עמדתו המשתנה של הצבא ביחס לתהליך השלום הישראלי-פלסטיני.

בחלק השני של הקובץ בודק משה ליסק את מאפייני צה"ל מראשיתו, כמרכיב מרכזי ומוביל בגיבוש זהות לאומית-ממלכתית, וכיצד השפיעו לחצים סקטוריאליים שהלכו וגברו עם השנים על יכולתו של צה"ל למלא תפקיד זה. סטיוארט כהן מתרכז בהשפעות השירות הצבאי על עיצוב זהותו של הנוער הדתי-לאומי. כהן סוקר את הדרכים שבהן מגובשת זהותו העצמית הייחודית של מגזר זה בחברה הישראלית, ובוחר כיצד מתמודד הנוער הדתי-לאומי עם אתגרי הזהות שמציב השירות בצה"ל.

החלק השלישי של הקובץ עוסק בקשר שבין צה"ל לבין מערכת ההשכלה הגבוהה בישראל, ובשאלת השפעתו של קשר זה על מבנה הצבא ועל החברה. אלון קדיש מציג את האופן שבו שילבה האוניברסיטה העברית בירושלים במסגרתה את התכניות האקדמיות הניתנות לקציני צה"ל. קדיש דן בפרשנות שנתנו לקשר זה שני הגופים, כביטוי לקשר בין הצבא לאוניברסיטאות בישראל בכלל, ובוחר את משמעויותיו החברתיות והצבאיות. ארנון סופר סוקר את הידוק הקשר בין צה"ל ומערכת הביטחון ובין המוסדות האוניברסיטאיים, ודן במקורותיו ובמהותו של מהלך האקדמיזציה של מערכת הביטחון, וכן ביתרונותיו ובעיותיו.

החלק הרביעי של הקובץ עוסק בזיכרון ולאומיות, והוא הראשון מבין שלושה דיונים שנערכו במרכז צ'ריק והוקדשו להשפעותיו של הזיכרון ההיסטורי. מיכאל פייגה מציג את התהוות הזיכרון הישראלי כמגדיר זהות וקולקטיב, ומסביר את חשיבות השינוי שחל בעשור האחרון בדפוסי ההנצחה והזיכרון. דוד אוחנה דן באנלוגיה הצלבנית-הציונית ובתפקידו המכונן של המיתוס. הוא מנתח את השימוש הפוליטי שנעשה באנלוגיה ההיסטורית, על משמעויותיה ופרשנויותיה השונות, להבניית הזהות הלאומית. אמנון רז-קרקוצקין בחר להתמקד במושג 'שלילת הגלות' כמעצב התודעה ההיסטורית ותכניה של הלאומיות הישראלית. הוא בוחן את השלכותיו של הדיון בזיכרון ההיסטורי ובתפיסת הגלות, על דיבטיה התאולוגיים והאוריינטליסטיים, ודן במשמעותה של ההגדרה הלאומית היהודית.

בחלק החמישי של הקובץ, שיוחד לזיכרון השואה ומעמדה בשיח הציבורי בישראל, בודקת חנה יבלונקה את עיצוב זיכרון השואה תוך התמקדות בציבור הניצולים ועל רקע שינוי הדגש מעיסוק בזיכרון הקולקטיבי לסיפורו של הפרט. לטענתה של יבלונקה, ניצולי השואה נטלו חלק מרכזי לא רק בעיצוב הזיכרון אלא גם בגיבוש הזהות הישראלית. משה צוקרמן דן בפירוקו של זיכרון השואה כמרכיב אידאולוגי-קולקטיבי מרכזי לכדי זיכרון מפוצל, המבטא את קיומן של זהויות שונות בחברה. צוקרמן מסביר זאת כתהליך של העתקת זיכרון השואה מההוויה הציבורית לזו הפרטית והקהילתית, תהליך המשקף יסודות מבניים ותהליכי שינוי בחברה הישראלית.

ליחס שבין היסטוריה, זיכרון וחינוך מיוחד החלק השישי של הקובץ. ישראל ברטל דן באופן שבו לימוד ההיסטוריה נתפס כגורם מרכזי בעיצוב הזיכרון ובקידום הרעיון הלאומי. ברטל מדגיש את המתח הקיים בין היסטוריוגרפיה ובין זיכרון היסטורי והנחלת מורשת, ומתמקד במקרה הישראלי של תכנית הלימודים החדשה בהיסטוריה. על תפיסת העבר והנחלתו במערכת החינוך החרדית עומד קימי קפלן. קפלן מציג את מאפייני התפתחותה של ההיסטוריוגרפיה האורתודוקסית החרדית, ובוחר את הקשר שבין המחקר ההיסטורי ובין עיצוב זיכרון קולקטיבי. הוא עושה זאת באמצעות בדיקת תכניהם של ספרי לימוד לתולדות עם ישראל, המיועדים לתלמידות בתי ספר במערכת החינוך החרדית.

תמונת השער המעטרת את הקובץ היא מצבתו של החייל דניאל קרטשבסקי, שנפל בקרב מול כוח מצרי ביולי 1948. זו מצבה ארעית ורעועה, עשויה עץ, ובה סמלים לאומיים ואישיים. היא הוקמה במלחמה מכוננת, מחוללת שינוי, שמהלכיה ותוצאותיה היו למאבק זיכרון מתמשך. מצבה זו מגלמת את משא הזיכרון והביטחון, וכן את הקשר שבין זיכרון קולקטיבי לזיכרון אישי ובין צבא לחברה כגורמים שהשפיעו על עיצוב דמותה של החברה הישראלית ועל גיבוש זהותה הלאומית.

משה נאור

רשימת המשתתפים

פרופ' דוד אוחנה, המחלקה להיסטוריה, אוניברסיטת בן-גוריון בנגב

ד"ר עמירם אורן, גאוגרף, חוקר עצמאי

פרופ' רחל אלבוים-דרור, בית הספר לחינוך, האוניברסיטה העברית בירושלים

ד"ר אורי בן-אליעזר, החוג לסוציולוגיה ואנתרופולוגיה, אוניברסיטת חיפה

פרופ' חדוה בן-ישראל, החוג להיסטוריה כללית, האוניברסיטה העברית בירושלים

ד"ר מרדכי בר-און, עמית מחקר במרכז יד יצחק בן-צבי, ירושלים

פרופ' ישראל ברטל, החוג להיסטוריה של עם ישראל, האוניברסיטה העברית בירושלים

פרופ' סטיוארט כהן, המחלקה למדעי המדינה, אוניברסיטת בר-אילן

פרופ' חנה יבלונקה, המחלקה להיסטוריה, אוניברסיטת בן-גוריון בנגב

פרופ' משה ליסק, החוג לסוציולוגיה ואנתרופולוגיה, האוניברסיטה העברית בירושלים

פרופ' ארנון סופר, החוג לגיאוגרפיה ולימודי סביבה, אוניברסיטת חיפה

פרופ' דליה עופר, המכון ליהדות זמננו, האוניברסיטה העברית בירושלים

ד"ר מיכאל פייגה, מכון בן-גוריון לחקר ישראל והציונות, אוניברסיטת בן-גוריון בנגב

פרופ' יורם פרי, מכון חיים הרצוג לתקשורת, אוניברסיטת תל אביב

פרופ' משה צוקרמן, המכון להיסטוריה ולפילוסופיה של המדעים והרעיונות, אוניברסיטת תל אביב

פרופ' אלון קדיש, החוג להיסטוריה כללית, האוניברסיטה העברית בירושלים

ד"ר קימי קפלן, המחלקה לתולדות ישראל, אוניברסיטת בר-אילן
ד"ר אמנון רוז-קרקוצקין, המחלקה להיסטוריה של עם ישראל, אוניברסיטת
בן-גוריון בנגב
פרופ' גדעון שמעוני, המכון ליהדות זמננו, האוניברסיטה העברית בירושלים